

УДК 32.1

Бірюков Д.С.

Національний інститут стратегічних досліджень

Лещенко О.Я.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК БЕЗПЕКОВОЇ ФУНКЦІЇ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Досліджуються політичні аспекти цивільного захисту як безпекової функції сучасної держави на прикладі країн-членів ЄС. Аналіз здійснюється із використанням полікомпонентного підходу, складниками якого є дослідження ступеня політизації (врахування безпекової функції в стратегічних, доктринальних та програмних політичних установах), соціально-економічного впливу, здійснення безпекового партнерства (залучення всіх заінтересованих акторів – держава, суспільство, бізнес), децентралізації (передачі повноважень від центральної до місцевої влади), регіонального співробітництва та інтеграції.

Ключові слова: національна безпека, цивільний захист, країни-члени ЄС, загальноєвропейський механізм цивільного захисту

Бірюков Д.С., Лещенко О.Я.

ФУНКЦИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Исследуются политические аспекты гражданской защиты как функции обеспечения безопасности современного государства на примере стран-членов ЕС. Анализ осуществляется с использованием поликомпонентного подхода, составляющими которого является исследование степени политизации (принятие во внимание функции обеспечения безопасности в стратегических, доктринальных и программных политических установках), социально-экономического влияния, осуществления безопасности партнерства (привлечение всех заинтересованных акторов - государство, общество, бизнес), децентрализации (передачи полномочий от центральной до местной власти), регионального сотрудничества и интеграции.

Ключевые слова: национальная безопасность, гражданская защита, страны-члены ЕС, механизм гражданской защиты ЕС

Biriukov D., Leshchenko O.

POLITICAL ANALYSIS OF CIVIL PROTECTION AS A SECURITY FUNCTION OF EU MEMBER COUNTRIES

Political aspects of civil protection as a security function of modern state are investigated on the case of EU Member Countries. We use multicomponent approach for the analysis, which investigates the following issues: extents of the politization of certain security function (its inclusion into strategic, doctrinal and political agenda frameworks), the socio-economic influence, and the implementation of security partnership (involvement of all stakeholders - government, society, and business), decentralization (devolution of powers from central to local government), regional cooperation and integration.

Key words: national security, civil protection, EU member states, EU mechanism for civil protection

Із завершенням «холодної війни», коли загроза глобального протистояння між Сполученими Штатами та Радянським Союзом із розпадом останнього була знята з порядку денного, а по всьому світу відбувалося стрімке поширення демократії та ліберальної економіки, суттєвих змін зазнали і системи забезпечення безпеки на всіх її рівнях – глобальному, регіональному та національному. Цивільна оборона, яка розглядалася як складова оборони у широкомасштабній війні, як у країнах Північноатлантичного Альянсу, так і Варшавського договору, втратила свою гостру актуальність. Натомість збільшення впливу природних і техногенних надзвичайних ситуацій на економічний розвиток і соціальне благополуччя населення змінило пріоритети діяльності цивільної оборони на невоснні загрози, а разом з ними і її назву. Нині цивільний захист є однією з функцій сучасної держави у сфері національної безпеки, що полягає у забезпеченні захисту населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру [1-4].

З огляду на поступове уточнення державної безпекової політики України, реформування сектору безпеки й оборони, що здійснюється в рамках євроатлантичної інтеграції нашої країни, актуальним бачиться політологічний аналіз окремих безпекових функцій держави, розвиток методів прикладного політологічного дослідження, орієнтованих на вирішення такого дослідницького завдання. Так, у цій роботі досліджується цивільний захист у країнах Європейського Союзу (ЄС), пропонується застосувати полікомпонентний підхід.

Політичні аспекти здійснення цивільного захисту як в окремих країнах ЄС, так і на загальноєвропейському рівні, відображені в багатьох документах дорадчо-аналітичного характеру, зокрема в звітах Секретаріату Міжнародної стратегії зменшення небезпеки природних лих ООН (UNISDR, див. [5]), проектів, що виконувалися на замовлення Європейської Комісії (наприклад, так зв. «Біла книга» проекту ANVIL – «Аналіз систем цивільної безпеки в Європі») [3]), аналітичних центрів (наприклад, Центру безпекових досліджень в Цюріху [4]). Як правило монографії з питань цивільного захисту в ЄС є міждисциплінарними за своїм спрямуванням, тобто вони не звужуються рамками та термінологією окремої галузі наук, скажімо, політичних. Водночас такі

роботи розкривають і окремі політичні аспекти здійснення цивільного захисту [1, 2, 6]. Інформаційну базу дослідження доповнюють нормативно-правові документи та офіційні документи профільних відомств країн ЄС, що визначають державну політику щодо здійснення цивільного захисту, а також проблемно-орієнтовані опитування проекту «Євробарометр» [7, 8].

Вітчизняні фахівці розглядали питання цивільного захисту в країнах ЄС здебільшого в аспекті організації державних та наддержавних систем у цій сфері. Так, О.О.Труш в серії статей [9-11], а також О. Михалко [12] та В.О.Тищенко [13], розглядають досвід побудови систем цивільного захисту розвинених країн ЄС, приділяючи основну увагу організаційній побудові національних систем цивільного захисту, організації системи управління та діяльності центрів реагування на кризові ситуації, функціонуванню служб допомоги населенню у випадках надзвичайних ситуацій тощо. Ці дослідники погоджуються щодо необхідності узагальнення інформації про існуючі системи, проведення їх компаративного аналізу, порівняння досвіду окремих держав. О.О.Труш та О.А.Козубенко розглядають функції загальноєвропейських інституцій у сфері цивільного захисту [14]. Фахівці НІСД А.Шевцов та О.Їжак пов'язують процес реформування цивільного захисту в Україні із завданнями євроатлантичної інтеграції [15]. Так само звернутися до європейського досвіду розбудови системи цивільного захисту закликають А.М.Капля, В.С.Чубань, О.Г.Снісар [16]. В.Костенко відмічає важливість розвитку механізмів двосторонньої співпраці між Україною та ЄС [17, с.112-113].

Метою статті є визначення та аналіз політичних аспектів здійснення цивільного захисту як функції сучасної держави в країнах ЄС.

На нашу думку, для політологічного вивчення окремих функцій безпекової політики (як в нашому випадку – цивільного захисту) доречно застосовувати полікомпонентний підхід, який розкриває такі питання: політизація даної безпекової функції, її соціально-економічне значення, здійснення партнерства між всіма заінтересованими акторами, децентралізація (передача повноважень, зобов'язань та ресурсів від центральної влади до місцевої), співробітництво в рамках регіональних наддержавних утворень.

Очевидно, не правильно говорити про тотожність політики, що здійснюють європейські країни у сфері цивільного захисту. Так, у звіті Секретаріату Міжнародної стратегії зменшення небезпеки природних лих ООН відмічається значна розбіжність між європейськими країнами щодо розподілу людських і фінансових ресурсів, які витрачаються на цивільний захист, між місцевим і центральним рівнями влади, а також значною є відмінність у частці активного населення (добровольців), яке зайняте у сфері цивільного захисту під час значних надзвичайних ситуацій [18, с. XX]. Проте, можна говорити про певні тенденції та ключові питання для політологічного аналізу, які й запропоновані як компоненти підходу, що нами застосовується.

Перший компонент – політизація є процесом введення певних загроз у безпекову політику держави, результатом якого є відображення практики протидії таким загрозам в інституційно-організаційних механізмах, нормативно-правових і стратегічних (доктринальних) документах, а також включення питань, пов'язаних із здійсненням таких функцій, у політичному житті (програмах політичних партій та громадських об'єднань, політичному дискурсі, передвиборчих дебатах тощо). Крайнім ступенем політизації є сек'юритизація загрози, тобто її представлення як такої, що загрожує існуванню певного об'єкту (наприклад, державі через порушення конституційного ладу, демократичним цінностям через зміну усталеного способу життя суспільства тощо). Дослідження з питань сек'юритизації та політизації були започатковані в Копенгагенському інституті проблем миру (COPRI) в 1970-х роках та отримали значне поширення, зокрема, предметом таких досліджень в т.ч. стали і еколого-техногенні загрози [19].

Щодо цивільного захисту в країнах ЄС відмітимо, що важливість цієї безпекової функції підтверджується наявністю добре розроблених нормативно-правових та інституціональних основ її здійснення [9-13]. Причому завдання зменшення ризиків природних катастроф не обмежуються реагуванням на надзвичайні ситуації, а розглядаються в контексті таких напрямів державної політики, як адаптація до змін клімату [20], економічний розвиток і соціальний захист громадян [5, с. 12]. Разом із цим організаційні особливості, необхідність застосування спеціальних сил, засобів і механізмів державного управління у сфері

цивільного захисту виокремлює його від довгострокових стратегій захисту навколишнього середовища, сталого розвитку і попередження руйнівних терористичних нападів [15].

Події 2014-2015 років, анексія Криму та агресія із-зовні проти України у формі «гібридної війни», змусили більшість європейських країн підняти питання про перегляд політики в сфері національної безпеки. Цей процес торкнувся і цивільного захисту, який за чверть століття після «холодної війни» значною мірою зосередився на невоєнних загрозах. Так, автори аналітичного звіту «Національна безпека Швеції: виклики та можливості після 2014 року», відмічаючи невідповідність можливостей сектору оборони та цілей безпекової політики країни, і піднімають питання про оновлення концепції «тотальної оборони» в новітніх безпекових умовах [21, с. 46]. А в останніх стратегічних документах цієї скандинавської країни чітко наголошується на необхідності підсилення «цивільної складової» оборони (див. про політику Швеції в сфері оборони [22, с. 6]).

Другий компонент, що досліджується, – соціально-економічне значення цивільного захисту як функції країн-членів ЄС. Він має дати уяву про значимість цієї безпекової функції для забезпечення добробуту населення та сталого розвитку економіки країн ЄС. Надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру мають все більший вплив на економіку та соціальне благополуччя країн ЄС, який через стохастичний характер цих подій оцінюється з використанням аналізу ризиків [23]. Про масштаби економічного впливу говорять звіти одного з лідерів страхового ринку – компанії MunichRe, за оцінками якої в 2015 році країни Європи отримали збитків, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями природного характеру, приблизно на 13 млрд дол. США [24]. За даними щорічного статистичного звіту, що публікує Інститут здоров'я та суспільства (Католицький університет міста Льовен, Бельгія), за останнє десятиліття цей показник коливався від 7,8 до 25 млрд дол. США, що пояснюється підвищенням частоти виникнення масштабних повеней та стихійних сезонних метеорологічних явищ [25, с. 32]. Відповідно, можна очікувати і зростання витрат на здійснення цивільного захисту в країнах ЄС. Дослідження, здійснені для країн Південно-Східної Європи та трьох країн ЄС (Швеції, Словенії та Італії) показали, що частка ВВП,

яка витрачається у цих країнах на цивільний захист, є відносно однаковою і коливається від низького рівня – 0,02% в Македонії до максимуму – 0,33% в Швеції [18, с. XIX]. Для порівняння, протягом 2000-х років фінансування системи цивільного захисту в Україні, за даними, що наводить А. Чубенко, в середньому становило 0,2% від ВВП, що менше 1% від сукупних видатків Державного бюджету [26].

Водночас із кількісними показниками потрібно зважати на сприйняття певних ризиків, оскільки вплив громадської думки на прийняття політичних рішень є значним. Так, за даними опитувань у рамках проекту «Євробарометр» в 2015 році [7], понад три чверті (77%) громадян країн ЄС вважають, що природні лиха можуть негативно вплинути на економіку їхньої країни. Така точка зору є переважаючою в кожній з країн ЄС, а в деяких (Мальта та Кіпр) досягає 90%. Водночас меншість опитуваних вважає, що для запобігання та підготовки до надзвичайних ситуацій прийняті заходи достатньою мірою (для регіонального рівня це відмічають 40% опитуваних, національного – 39%, загальноєвропейського – 31%). Також опитування розкрили низьку обізнаність громадян країн ЄС як щодо здійснюваної політики у сфері цивільного захисту, так і щодо ризиків надзвичайних ситуацій (тільки 55% опитуваних вважають себе обізнаними з цього питання).

Третій компонент – партнерство між всіма заінтересованими акторами. В ньому пропонується розглядати всі форми взаємодії державних і недержавних акторів при виконанні безпекової функції, тобто державно-приватне партнерство в сфері цивільного захисту, а також залучення «специфічних» інститутів суспільства (в цій роботі розглядається залучення збройних сил до реагування та подолання наслідків надзвичайних ситуацій).

Як відмічає Девід Александер, цивільний захист має бути спрямований в першу чергу на забезпечення інтересів суспільства, а не держави, що можливо лише при активній участі громадян [27, с. 56]. Наприклад, в Іспанії в рамках концепції цивільного захисту постулюється «самозахист» (ісп., *autoprotección*) [28, ст. 7], тобто здатність громадян захистити себе в надзвичайних ситуаціях визначена як така, що має першорядне значення не тільки на ранніх етапах надзвичайної ситуації. Хоча, без сумніву, громадяни повинні отримати відповідний захист від органів державної

влади в разі виникнення надзвичайної ситуації, навчання і розширення участі громадян визначається як важливе завдання цивільного захисту.

Слід підкреслити, що організації волонтерів роблять важливий внесок у здійснення функцій цивільного захисту в більшості країн ЄС. Проте ступінь досконалості організаційної та нормативної складової забезпечення взаємодії між органами влади та недержавними акторами значно варіюється в країнах ЄС. Особливо в країнах Центральної Європи, для яких характерні «некорпоративні» традиції (наприклад, Австрія та Угорщина), розглядають включення офіційно зареєстрованих організацій з великою кількістю членів як найкращий шлях для підсилення системи цивільного захисту. Натомість, в інших країнах (наприклад, Велика Британія) перевагу віддано неофіційним формам волонтерської участі [29, с. 14].

На приватні компанії, як правило, покладена первинна відповідальність за виконання вимог до технологічної безпеки та здійснення відповідних дій у випадку виникнення аварії на підприємствах [29, с. 14]. Водночас політична відповідальність у разі виникнення значної техногенної аварії лежить на уряді країни.

Слід також відмітити, що в деяких країнах ЄС при здійсненні цивільного захисту чітко вираженою є «приватизація» функцій безпеки, тобто виконання таких функцій не державою (в особі вповноважених органів), а приватними компаніями. Як приклад, О.О. Труш наводить дані про діяльність датської компанії Фальк, яка працює як рятувальна служба, а також про оператора служби «112» в Швеції, яка є акціонерною компанією, що працює на комерційних засадах і отримує фінансування за рахунок власної діяльності [9].

Для України надзвичайно актуальним є питання побудови ефективної взаємодії між державою та суспільством, державою та бізнесом в умовах надзвичайних ситуацій різного характеру. Про стан та проблеми формування в Україні політики державно-приватного партнерства в сфері попередження та реагування на надзвичайні ситуації зазначається в роботі [30].

Розглядаючи залучення «специфічних» інститутів суспільства до реагування та подолання наслідків надзвичайних ситуацій, можна відзначити таке. Збройні сили країн ЄС, як відмічається в звіті з проекту ANVIL, «регулярно надають живу силу та логістичні

засоби» для здійснення заходів з цивільного захисту на звернення «цивільної влади» у випадках тривалих та виняткових надзвичайних ситуацій [29, с.8]. Проте, незалежно від масштабу загроз та їх частоти, порядок звернення про залучення збройних сил значно різниться поміж європейських країн, що викликано такими факторами, як розмір наявних ресурсів (спеціалізованих для цивільного захисту та таких, якими володіють збройні сили), національними «традиціями» щодо залучення військових у подоланні невоєнних кризових ситуацій [29, с.8].

Четвертий компонент, що пропонується дослідити, – децентралізація. Він характеризує розподіл повноважень, відповідальності та ресурсів на виконання безпекової функції між органами центральної та місцевої (регіональної) влади в державі.

Слід відмітити, що в країнах ЄС відповідальність за здійснення цивільного захисту розподілена між центральною та місцевою владою, причому, як правило, більший тягар припадає на останню. За оцінкою виконавців проекту ANVIL, політика в сфері цивільного захисту більшою мірою децентралізована в багатьох європейських країнах, ніж політика в економічних питаннях [29, с.10]. Наприклад, у Швеції кожен муніципалітет повинен мати та забезпечувати функціонування окремої, або спільної із сусідніми муніципалітетами аварійно-рятувальної бригади [6, с.18], так само в Фінляндії діяльність регіональних підрозділів аварійно-рятувальної служби фінансується з муніципальних бюджетів [9].

П'ятий компонент – регіональне співробітництво розкриває суть виконання функції в рамках механізмів, що утворюються при регіональній інтеграції. Тут слід відмітити, що компетенція ЄК в сфері цивільного захисту, попри розбудову загальноєвропейського механізму, досі залишається обмеженою [29, с.10]. Масштабні природні лиха та терористичні атаки, які зазнавали європейські країни ЄС за останнє десятиліття, підвищили розуміння необхідності впровадження принципу «солідарності», який був відображений у 222 статті Лісабонської угоди [31]. На підтримку розвитку загальноєвропейських механізмів із цивільного захисту свідчать і дані опитувань у рамках проекту «Євробарометр», які показали, що європейці підтримують надання допомоги іншим країнам у разі масштабних надзвичайних ситуацій як в середині, так і за межами континенту [7]. Проте, як відмічають фахівці з Націо-

нального коледжу оборони та Інституту міжнародних відносин (Швеція), питання здійснення цивільного захисту є досить чутливим і часто спричиняє необхідність вибору між проявом солідарності країнами-членами ЄС у вирішенні безпекових питань та відстоюванням власних інтересів у рамках суверенної політики [32]. Більш того, наявність загального механізму цивільного захисту не означає «повноцінної» допомоги країні, яка зіткнулася із надзвичайною ситуацією, що потребує реагування більшими силами, ніж ті що є у країні. Так, часто згадується приклад лісових пожеж в Португалії, коли при промовленій волі допомогти з боку 21 країни ЄС, на практиці тільки дві країни спромоглися направити обмежені ресурси [33, с.31].

Залишаються і організаційні перешкоди для поглиблення загальноєвропейської системи цивільного захисту, що пов'язані з укоріненням певних форм і принципів побудови цивільного захисту як безпекової функції держави (тобто способу та особливостей реалізації державної політики). Можна говорити про відсутність «домінуючої логіки» на рівні ЄС, різноманіття «інституційних логік» у різних країнах ЄС, що зумовлює відсутність єдиного погляду на майбутнє співробітництва у сфері цивільного захисту [34]. Як відмічають автори звіту «Системи цивільного захисту в регіоні Балтійського моря», не зважаючи на наявність загальноєвропейського механізму цивільного захисту, основне навантаження та відповідальність щодо захисту населення від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру залишається за національними відомствами та відповідними структурами [6, с.32]. Таким чином, два принципи «солідарності» та «суверенітету» утворюють «внутрішнє напруження», яке визначає співробітництво в сфері цивільного захисту на рівні ЄС [4].

У результаті це призводить до серйозного політичного промаху, на який вказує Єва Хагстрійом Фрізель: «однією з фундаментальних характеристик процесу формування політики ЄС з управління кризою є те, що вона значною мірою є реактивною. Політичні ініціативи за конкретними програмами і механізмами антикризового управління розроблені в період вже після криз, які вплинули на Союз» [2, с.17]. Більш того, розвиток загальноєвропейських механізмів цивільного захисту, зокрема Центру реагування на надзвичайні ситуації не був узгоджений із функціонуванням подібних

структур НАТО, на що наголошується, зокрема у звіті Комітету з питань Європейського Союзу Палати лордів Парламенту Великої Британії [35, с.9, п.21].

Суттєвим акселератором процесу розвитку спільних зусиль з цивільного захисту зокрема, а в більш широкому сенсі, спільної безпекової політики в ЄС є періодичне виникнення трансграничних надзвичайних ситуацій, які не обмежуються границями окремих країн ЄС і потребують спільного реагування. Таким прикладом є масштабні повені, що періодично турбують країни ЄС. Кожного разу такі трансграничні проблеми стають «випробуванням» для цивільного захисту як окремих країн, так і загальноєвропейського механізму [36]. Інший приклад – можливі значні аварії на небезпечних хімічних підприємствах. Рамкові вимоги до національних нормативно-правових актів, що регулюють безпеку таких підприємств, закладені в спеціальній Директиві ЄК (т. зв. Директива «Севезо»). Тут цікавим є результати опитувань європейців, проведених у 2009 році, які показали значне занепокоєння такими можливими аваріями. Так, серед трьох найбільш загрозливих надзвичайних ситуацій понад чверть населення 3-х найбільш розвинених країн ЄС вважають інциденти на промислових об'єктах підвищеної небезпеки (в першу чергу, хімічні комбінати), в середньому по ЄС таку думку поділяють 29% опитаних, а в Данії, Швеції та Фінляндії – понад 50% [8, с.11].

Окремо слід відмітити, що для ЄС здійснення гуманітарних місій та допомоги у надзвичайних ситуаціях є компонентом «м'якої сили». На підтвердження цієї тези можна навести дані, опубліковані на офіційному сайті профільного директорату ЄК, де сказано, що ЄК та країни-члени надали разом народу України гуманітарної допомоги на суму приблизно 268 млн Євро як «спільний жест солідарності» за час з початку кризи. Відмічається, що разом із фінансовою допомогою підтримка надавалася через Механізм цивільного захисту ЄС. Причому допомога надавалася найбільш вразливим верствам населення, що проживає в т.ч. на територіях, які не підконтрольні українській владі (біля 55% фондів) [37].

Нині цивільний захист є складовою державної політики в безпековій сфері, яка щільно пов'язана із соціально-економічним розвитком країн-членів ЄС. Це виражено в розвинених інституціональних і нормативно-правових формах, що забезпечують здійснення такої безпекової функції.

Для здійснення політологічного дослідження цивільного захисту як безпекової функції країн ЄС нами застосовано полікомпонентний підхід, за яким розкривалися такі питання: політизація, соціально-економічний вплив, здійснення безпекового партнерства, децентралізація, регіональне співробітництво та інтеграція. Ці компоненти були розглянуті детально, і потрібно відзначити суттєву роль державно-приватного партнерства, залучення волонтерських організацій, а подекуди і «приватизацію» функцій цивільного захисту в безпековій політиці країн ЄС. Рівень децентралізації цієї функції також є переважно високим, таким чином центральна влада делегує разом із повноваженнями і відповідальність за здійснення цивільного захисту на регіональний та місцевий рівні.

Побудова загальноєвропейського механізму цивільного захисту, напевно, як і інші складники спільної безпекової архітектури ЄС є питанням балансу інтересів суверенних держав та їх союзу. Цивільний захист розглядається як «політично чутлива» сфера, оскільки пов'язана із збереженням і захистом суверенітету країн-членів ЄС, які не бажають делегувати права з прийняття рішень у цій сфері на загальноєвропейський рівень, посилаючись на принцип субсидіарності, який надає пріоритет національним, регіональним та місцевим органам влади у вирішенні політичних питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. EU Civil Security Governance: Diversity and cooperation in crisis and disaster management / Bossong R., Hagemann H. (eds.). – Basingstoke: Palgrave, 2015. – 300 p.
2. Crisis Management in the European Union / S. Olsson (ed.). – Berlin: Springer, 2009. – 171 p.
3. Civil Security and the European Union: A survey of European civil security systems and the role of the EU in building shared crisis management capacities // Swedish Institute of International Affairs: UI Occasional papers. – 2014. – No.2. – 16 p.
4. Cooperation in Civil Protection: EU, Spain, and the UK. – Zürich: ETH, Zürich, 2010. – 33 p.
5. Implementing the Hyogo Framework for Action in Europe: Advances and Challenges 2005-2015. – Geneva: UNISDR, 2016. – 61 p.
6. Civil Protection Systems in the Baltic Sea Region / Pursiainen C., Hedin S., Hellenberg T. – Helsinki: Aleksanteri Institut, 2005. – 41 p.
7. Special Eurobarometer 328: Civil protection [Електронний ресурс]. – European Commission, November 2009. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_328_en.pdf
8. Special Eurobarometer 433: Civil protection [Електронний ресурс]. – European Commission,

- March 2015. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_433_en.pdf
9. Труш О.О. Досвід побудови та діяльності систем цивільного захисту країн-членів Європейського Союзу Північної Європи та Норвегії [Електронний ресурс] / О.О. Труш // Державне будівництво Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/5/02.pdf>
10. Труш О.О. Досвід побудови та функціонування систем цивільного захисту країн-членів ЄС Західної Європи / О.О. Труш // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 4 (27). – С.364-373.
11. Труш О.О. Досвід побудови та діяльності систем цивільного захисту країн-членів ЄС Центральної Європи / О.О. Труш // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип.2 (29). – С.454-461.
12. Михалко О.Г. Роль і важливість формування і трансформації системи цивільного захисту в сучасних умовах / О.Г. Михалко // Зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 71. – Дніпропетровськ: ГУВЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», 2013. – Т. 2. – С. 107-113.
13. Тищенко В.О. Сучасний стан державного управління у сфері цивільного захисту у країнах Євросоюзу / В.О. Тищенко // Економіка та держава. – 2013. – №4. – С. 94-97.
14. Труш О.О. Політика Європейського Союзу в сфері цивільного захисту / О.О. Труш, О.А. Козубенко // Теорія та практика державного управління. – 2009. – № 3 (26). – С. 387-393.
15. Шевцов А. Реформування системи цивільного захисту населення відповідно до завдань європейської та євроатлантичної інтеграції [Електронний ресурс] / А. Швцов, О. Їжак. – НІСД, 2009. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/mart2009/3.htm>
16. Капля А.М. Удосконалення державного управління систем запобігання і реагування на надзвичайні ситуації в Україні з використанням досвіду зарубіжних країн: проблеми та перспективи / А.М. Капля, В.С. Чубань, О.Г. Снісар // Пожежна безпека: теорія і практика. – 2013. – №14. – С. 39- 46.
17. Костенко В. Модернізація державної системи цивільного захисту в контексті європейської інтеграції України / В. Костенко // Державне управління та місцеве самоврядування. - 2013. - Вип. 4. - С. 107-115.
18. The Structure, Role and Mandate of Civil Protection in Disaster Risk Reduction for South Eastern Europe. – Geneva: UNISDR, 2009. – 179 p.
19. Бірюков Д.С. Потенціал сек'юритизації проблем екологічної та техногенної безпеки в Україні /Д.С. Бірюков // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 81 (№ 2). – С. 301 – 304.
20. Integrating climate change adaptation into civil protection: comparative lessons from Norway, Sweden and the Netherlands / Groven K., et al. // Local Environment. – Vol.17(6-7). – 2012. – P. 679-694.
21. Nilsson S.-C., Larsbrink G., Swedish National Security: Challenges and Opportunities beyond 2014. – The Royal Swedish Academy of War Sciences, 2013. – 57 p.
22. Sweden's Defence Policy 2016 to 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.government.se/globalassets/government/document/forsvarsdepartementet/sweden_defence_policy_2016_to_2020
23. Krieger K. The limits and variety of risk-based governance: The case of flood management in Germany and England / К.. Krieger // Regulation and governance. – 2013. – 7(2). – P. 236-257.
24. Annual statistics 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.munichre.com/en/reinsurance/business/non-life/natcatservice/annual-statistics/index.html>
25. Annual Disaster Statistical Review 2014: The Numbers and Trends / Guha-Sapir D, Hoyois Ph., Below R. – Brussels: CRED; 2015. – 44 p.
26. Чубенко А.Г. Теоретико-правові засади фінансування системи цивільного захисту : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. - К., 2012. - 32 с.
27. Alexander D. Disaster Management: From Theory to Implementation // JSEE. – 2007. – Vol. 9, No. 1-2. – P. 49-59.
28. Ley 17/2015, de 9 de julio, del Sistema Nacional de Protección Civil [Закон про національну систему цивільного захисту] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-1696>
29. ANVIL Deliverable 4.2: Final Analytical Report [Електронний ресурс]. – Analysis of Civil Security Systems in Europe, 2014. – Режим доступу: http://anvil-project.net/wp-content/uploads/2014/02/Deliverable_4.2.pdf
30. Бірюков Д.С. Державно-приватне партнерство як елемент державної політики в сфері попередження та реагування на надзвичайні ситуації / Д.С. Бірюков // Стратегічні пріоритети. – 2014. – Вип.1. – С. 164-168.
31. Konstadinides T. Civil Protection in Europe and the Lisbon 'solidarity clause': A genuine legal concept or a paper exercise [Електронний ресурс] / Т. Konstadinides / Uppsala Faculty of Law, Working Paper 2011:3. – Режим доступу: <http://www.jur.uu.se/>
32. Solidarity or Sovereignty? EU Cooperation in Civil Protection / Ekengren M., Matzén N., Rhinard M., Svantesson M. // J. European Integration. – Vol. 28(5). – 2006. – P. 457-476.
33. The European Union as Crisis Manager: Patterns and Prospects / Boin A., Ekengren M., Rhinard M. – Cambridge, 2013. – 206 p.
34. Bremberg N. Uncovering the Diverging Institutional Logics of EU Civil Protection / N. Bremberg, M. Britz // Cooperation and Conflict. – 2009. – Vol. 44, No. 3. – P. 288-308.
35. Civil Protection and Crisis Management in the European Union - 6th Report of Session 2008–09 [Електронний ресурс]. – House of Lords, European Union Committee, 2009. – Режим доступу: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200809/ldslect/lducom/43/43.pdf>
36. Flood risk management, an approach to managing cross-border hazards / Bracken L. J., et al. // Natural Hazards. – 2016. – P. 1-24.
37. Ukraine [Електронний ресурс]. – ЕС, Humanitarian Aid and Civil Protection. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/echo/node/2978>